

Zhubrzhyska O. V.,
 orcid.org/0000-0001-9594-5784

ACTUAL PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PERSONALITY ON THE BASIS OF CHRISTIAN ANTHROPOLOGY

The development of education in Ukraine in its historical context indicates a significant role of the religion and church in the education of personality. Christianity has been the leading religion on the territory of our country for over a thousand years. The future of our country directly depends on the restoration, development and preservation of traditional Christian spiritual and moral values, education of children and youth on the basis of Christian anthropology.

Consideration of problems and scientific solutions of modern tasks of spiritual and moral education of personality requires studying the experience of both scientists and teachers of past generations, as well as modern developments of domestic and European Christian scientists.

The works of Christian scientists-classics of domestic pedagogy are the foundation on which spiritual and moral education should be based. They saw the crisis of education and upbringing in the middle of the 19th century – the beginning of the 20th century in the detachment of pedagogy from Christian anthropology, the replacement of the Christian orientation of pedagogy with secular science. The returning pedagogy to the foundation of a complete Christian world outlook was considered as the main task. The spiritual and moral education of personality, the development and strengthening of forces in the soul of a child, the restoration and disclosure of the image and likeness of God in the soul were defined as the leading goals of education.

Modern Christian scientists define the purpose, tasks and principles of spiritual and moral education on Christian grounds, developing methods, means and tools of personality's education in a modern school. By analogy with classical teachers, they pay considerable attention to the consideration of the teacher's role, his special skills and spiritual and moral qualities. They see overcoming education and school crisis by the development of the spiritual and moral education of personality on the basis of Christian anthropology direction.

Key words: education, personality, Christian principles of spiritual and moral education.

Дата надходження статті: 15.12.2021 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Матвієнко О. В.

УДК 37.015.31:17.022.1:373.2

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.340>

Кравець Н. С.,
 orcid.org/0000-0003-4334-1414

Індісова М. Р.,
 orcid.org/0000-0003-0555-3205

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті охарактеризовано особливості формування гуманних стосунків дітей старшого дошкільного віку у сім'ї та ЗДО як основу морального виховання.

Увагу зацікавлено на аналізі категорійного апарату дослідження: поняттях «гуманність» і «гуманні стосунки». Узагальнено, що гуманність є вершиною моральності, оскільки в ній любов до всього живого поєднується з милосердям, безкорисливою допомогою людям, чесністю, добротою, миролюбністю, працьовитістю, турботою про людину, повагою її прав на самовизначення і свободу, урахуванням особистісних потреб, а також створенням комфортних умов щодо перебування в освітньому закладі та на шляху до успіху.

*© Кравець Н. С.

*© Індісова М. Р.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчив, що старший дошкільний вік є найбільш сприятливим для виховання гуманних стосунків, оскільки в цьому віці, з одного боку, досягнутий достатній рівень розвитку свідомості для сприйняття гуманного аспекту людських взаємин і, з іншого боку, отримала необхідний розвиток сфера почуттів дитини, емоційне ставлення до оточуючих людей.

З'ясовано, що шляхами формування гуманних взаємин дітей старшого дошкільного віку є:

- мотиваційна сфера особистості, яка забезпечує стійкість її суспільної спрямованості, моральну впевненість у поведінці та діях;

- спілкування дорослого з дітьми (морально-етичні бесіди), у процесі якого в дітей формується поняття про навколишній світ, про суспільні моральні вимоги, а також певне ставлення до фактів, явищ і норм моралі, розуміння прекрасного і негідного у вчинках і поведінці людей, тобто розвиваються гуманні почуття й формуються морально-етичні оцінки;

- гра як специфічна діяльність дитини з широкими виховними функціями (виховна, розвивальна, моделювальна, організаційна, інформативна, формувальна, коригувальна, стимулювальна) і як важливий засіб її духовного розвитку.

Зроблено висновок, що основою для формування гуманних стосунків дітей старшого дошкільного віку є синтез моральних знань, потреб, мотивів та гуманних якостей, таких як доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття.

Ключові слова: гуманність, гуманні стосунки, моральне виховання, діти старшого дошкільного віку.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення світова суспільна свідомість на всіх рівнях розглядає гуманізм як основний принцип і критерій суспільного прогресу. Це викликало актуалізацію ідей гуманістичного виховання підростаючого покоління. Особистість формується сукупністю чинників, зокрема тими соціальними взаємостосунками, в які вона вступає. Відповідно – наявність в оточенні дитини жорстокості, байдужості, егоїзму може стати надбанням дитини і визначатиме її поведінку. Оскільки дошкільний вік дослідниками визнано найбільш важливим періодом для особистісного зростання, то у контексті окресленого актуальність дослідження визначається необхідністю розв'язання архіважливих проблем – зміни традиційних підходів щодо організації життєдіяльності дошкільнят, теоретичного аналізу і практичної розробки змісту гуманістичного виховання дітей в ЗДО і сім'ї.

Аналіз досліджень. Основні наукові підходи щодо розгляду різних аспектів морального виховання окреслено в роботах Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, І. Стешенка, В. Сухомлинського та ін.

Теоретичні основи виховання у дітей моральних якостей, окреслення їх суті й засадничих підходів формування висвітлено в працях І. Беха, Л. Божович, О. Киричука, Г. Костюка, О. Скрипченка та ін.

Вагомий внесок у розв'язок проблеми морального виховання підростаючої особистості зробили Т. Іванова, В. Котирло, Н. Кравець, М. Красовицький, О. Матвієнко, Ю. Приходько, Ю. Руденко та ін.

Питання формування гуманної поведінки вивчали Л. Врочинська, Л. Гончар, В. Оржеховська, Т. Поніманська та ін. Проблеми виховання у дошкільнят гуманних почуттів стали предметом дослідження науковців В. Котирло, С. Ладивір, Ю. Приходько та ін. Разом з тим, питання формування гуманних стосунків дітей старшого дошкільного віку залишилось осторонь низки досліджень, що і зумовило вибір теми статті.

Мета статті – проаналізувати категорійний апарат дослідження; особливості формування гуманних стосунків старших дошкільників у сім'ї та ЗДО як основу морального виховання.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гуманність» і «гуманні стосунки» – похідні від гуманізму. У перекладі з латинської мови *humanitas* – готовність допомагати іншим людям, виявляти повагу, турботу.

Найбільш повне визначення даного терміну, на наш погляд, подане у «Словнику української мови» [9, с. 193], у якому поняття має властивість значення «гуманний» і має такі дефініції:

- людяний у своїх діях і ставленні до інших людей;
- пройнятий турботою про благо людини.

За твердженням сучасних психологів гуманність – це система установок особистості на соціальні об'єкти (людину, живу істоту, групу людей), зумовлена моральними нормами і цінностями, яка представлена в свідомості переживаннями і співпереживаннями і реалізується у спілкуванні та діяльності шляхом сприяння, співучасті і допомоги [3].

У філософському енциклопедичному словнику поняття «гуманність» окреслює систему світоглядних орієнтацій, центром котрих є людина, її високе призначення та право на вільну самореалізацію [12].

Стосовно сучасного розуміння гуманності, то в педагогічній науці маємо різні підходи до її означення. Так, за визначенням Н. Кравець, гуманність – це вершина моральності, адже в ній любов до всього живого поєднується з милосердям, допомогою, чесністю, добротою, миролюбністю, працьовитістю, турботою про людину, повагою до її прав на самовизначення і свободу, урахуванням особистісних потреб, а також створенням комфортних умов щодо перебування в освітньому закладі та на шляху до успіху [4, с. 174]. За висновком Л. Гончар, спільною точкою зору науковців (І. Рахманіна, С. Сенатор, І. Тадеєва, Л. Черенцова та ін.) у розумінні гуманності є те, що всі визначення не взаємовиключають, а доповнюють один одного, визначаючи її як інтегративну моральну якість особистості, що є узагальненням знань про моральні якості гуманної людини, мотиви позитивного ставлення і вмінь адекватно діяти, зважаючи на почуття [2, с. 37].

Структура гуманності, відповідно до точки зору різних дослідників є різною за змістом, а саме: дружба, самовідданість (А. Тіхонова), любов, повага, благородність, чуйність (Н. Сідоров), взаємодопомога, самопожертва, непримиримість зі злом (А. Нестеренко).

Таким чином, за висновком Л. Повалій [7, с. 161], поняття «гуманність» розглядається з трьох позицій:

- як певне ставлення до оточуючих людей і явищ дійсності, що закріплюється в поведінці особистості і виявляється в різноманітних ситуаціях;
- як єдність знань про добро і зло, гуманні якості особистості, почуття поваги і любові до людей і вмінь правильно діяти у відповідності зі знаннями і почуттями;
- як моральна якість, провідним компонентом якої є мотиви її прояву.

У складну систему взаєностосунків з оточуючими людьми (вдома, в ЗДО і т.д.) дитина вступає з самого раннього дитинства.

Гуманні стосунки розглядаються в широкому соціокультурному контексті як сукупність гармонійних стосунків зі світом, іншими людьми і самим собою. Тоді гуманні стосунки виступають як такі стосунки, в яких предметний світ – навколишнє середовище, а також соціальний мир – набувають статусу безумовних особистих цінностей, які переживаються їм як співчуття і співпереживання і прагнення до захисту, сприяння, допомоги.

У гуманних взаєминах утілено розвиток і прояв найважливішої особистісної субстанції – категорії совісті, тобто внутрішнього розрізнення суб'єктом добра і зла, в якому висловлюється схвалення або засудження кожного вчинку (свого і чужого), з точки зору моральної цензури. Якщо виявляється ставлення до людини як до цінності, то інша людина набуває особистісний сенс – це і є гуманні стосунківни, які виступають як ідеальна норма, що забезпечує оптимальну життєву рівновагу і розвиток.

Психолого-педагогічні дослідження виявили, що старший дошкільний вік є найбільш сприятливим для виховання гуманних стосунків. Як засвідчує О. Матвієнко [6], в цьому віці, по-перше, досягнуто достатнього рівня розвитку свідомості для сприйняття

гуманного аспекту в людських взаємостосунках і, по-друге, сформовано сферу почуттів дитини, її емоційне ставлення до людей.

Саме у період дошкільного дитинства усвідомлюється добро і зло, співчуття і байдужість, любов і ненависть. Діти емоційно відчують любов до себе і прив'язуються до таких людей. Вони вирізняються підвищеною чутливістю, вірять в істину всього, що говорять і роблять дорослі. Саме тому цей період можна вважати сензитивним для формування гуманних стосунків.

При цьому як зазначив К. Ушинський, «...доброті, як і грамоті, треба навчати. Доброта, це те, що повинно стати моральною основою особистості» [11, с. 258]. Саме ці слова є свідченням того, що як кажуть у народі «Що посієш – те й пожнеш». Адже, якщо виховувати у форматі авторитаризму, жорстокості – то відповідно, і сформуємо ненависну, жорстоку і злу людину, не здатну до милосердя, співчуття та любові.

Вивчаючи процес морального виховання дошкільників, Л. Врочинська відзначає, що 6-7 річна дитина починає усвідомлювати не лише свої окремі вчинки, але, певною мірою, і свої якості, які виявляються у цих вчинках [1, с. 302]. Гуманна поведінка дітей певною мірою залежить від їх емоційного стану. Емоції забезпечують підготовку нервової системи до діяльності і сприяють засвоєнню заданого матеріалу, оскільки однією із функцій емоцій є регулятивність.

Істотною передумовою для формування гуманної поведінки у дітей старшого дошкільного віку є виникнення на межі 6-го і 7-го років життя вищих почуттів, до яких належать гуманні (В. Абраменкова). Гуманні почуття викликають складні переживання, якими дитина реагує на окремі події зовнішнього світу та на власні вчинки. Дослідження В. Котирло, С. Ладивір, стверджувала Л. Врочинська, дають змогу говорити про те, що розвиток гуманних почуттів відбувається за умови переживання дітьми позитивних емоцій, спонукання дітей до добрих починань, цілеспрямованого навчання їх емоційно-виразним засобам передачі власних переживань [1, с. 303].

Важливу роль у формуванні позитивних, доброзичливих стосунків, на думку О. Матвієнко [6], відіграє мотиваційна сфера особистості, що забезпечує моральну впевненість та стійкість переконань у поведінці та діях.

Мотиви поведінки сприяють набуттю дитиною звички поводити себе певним чином. Ще К. Ушинський основним засобом формування особистості вважав виховання звички поведінки, надаючи цьому більшого значення, ніж вихованню свідомості, тому що людина, яка звикла чинити правильно, інакше чинити і не може [11, с. 331].

Для дітей старшого дошкільного віку характерними є такі мотиви поведінки, як: прагнення похвали від вихователя та батьків, бути потрібним та корисним, наслідувати приклад, поглиблювати свої знання. Відповідно – задля формування моральних мотивів поведінки дитини важливим є розвиток її моральних якостей: поваги і любові до людей, почуття власної гідності, здатності співпереживати та ін. [6].

У дослідженні Л. Врочинської доведено, що досвід гуманної поведінки в старших дошкільників означає практичне використання дітьми у взаємостосунках з навколишніми знань та умінь, норм і правил гуманної поведінки. Звичка гуманної поведінки є складним способом поведінки, здійснення якого набуває для дошкільнят характеру потреби діяти узгоджено, домовлятися, поважати колективний задум, підкорятися загальним правилам, вміти співпереживати, проявляти дружелюбність і взаємодопомогу, співчуття, вміти надати послугу [1].

У вихованні корисних звичок важливе значення мають взаємини дорослих з дітьми, побудовані на довірі і взаємній повазі. З цього приводу Ю. Аркін [8, с. 123] відзначає, що не можна схвалювати дитину лише за її природні якості, а необхідно підкреслювати різні добрі починання. Гіперопіка чи гіпопротекція сприяють формуванню у дітей звички приховувати свої думки і почуття, що обмежує можливість набуття корисних звичок, доступних їх ровесникам. Наступною важливою умовою у формуванні корисних звичок є стійкість і послідовність дорослих у своїх вимогах та вправління дітей у вчинках. Гуманні звички, що характеризуються здатністю людини виявляти піклування про інших,

повинні мати активну спрямованість, оскільки недостатньо бажати людині добра, необхідно створити умови для його формування і розвитку.

Найважливішим шляхом виховання гуманних почуттів, отримання дітьми уявлень про моральні норми поведінки є спілкування дорослого з дітьми. Саме в процесі спілкування в дітей формується поняття про навколишній світ, про суспільні моральні норми, про ставлення до прекрасного і негідного у вчинках і поведінці людей, тобто розвиваються гуманні почуття й формується морально-етична оцінка.

У старшому дошкільному віці вперше складається суспільна думка, у результаті чого діти починають прислуховуватися до думки ровесників і підкорятися більшості, навіть якщо це суперечить їх власним враженням і знанням.

Важливу роль у процесі спілкування відводиться морально-етичним бесідам. Тематика бесід може бути найрізноманітніша, наприклад, «Будь добрим – і тобі буде добре», «Ввічливість», «Що таке співчуття?», «Дружба і товаришування», «Чуйність і уважність», «Чесність і правдивість».

Мета етичної бесіди: систематичне роз'яснення дітям норм і правил загальнолюдської моралі, допомога в усвідомленні ними морального досвіду, спираючись на вчинки дітей, образи художньої літератури; формування вміння обґрунтовано оцінювати свої вчинки і вчинки інших людей (можна – «не можна», «добре» – «погано»); вчити дотримуватися моральні норми поведінки [4].

Наш науковий пошук засвідчив, що особливого значення у формуванні гуманної поведінки дошкільників набувають взаємостосунків між дітьми і дорослими в сім'ї: саме тут вони отримують перші уявлення і поняття про доброту, чесність, уважність, піклування, взаємодопомогу. Л. Врочинська, досліджуючи шляхи впливу сім'ї на становлення особистості дошкільника, виявила пряму залежність між стосунками в сім'ї і поведінкою дитини. Діти намагаються копіювати поведінку близьких їм людей і якщо в сім'ї існують стосунки взаємної поваги, доброти, допомоги, співчуття, то поведінка дітей часто характеризується такими ж якостями [1].

Як засвідчують дослідження Т. Алексеєнко, М. Боришевського, О. Докукіної, саме у сім'ї створюється сприятливий емоційно-психологічний мікроклімат, побудований на близькості батьків з дітьми; формується характер, звички, ставлення до людей, праці, природи, соціуму та ін.; отримуються перші уроки життя, що є своєрідним тренуванням у виконанні певних функцій.

Динаміка спілкування впродовж дошкільного віку проходить кілька етапів: від потреби маляти у вчасному догляді, увазі і доброзичливості оточуючих (ранній вік) до усвідомленості потреби в повазі дорослих (молодший дошкільний вік), до потреби у взаєморозумінні (старші дошкільники). Саме задоволення цих потреб дитини дорослими закладає фундамент їхнього взаєморозуміння та формування гуманних взаємин. На думку Ю. Глінчук, ці взаємини повинні ґрунтуватися на основі любові і логіки, а ефективність виховання досягається любов'ю, яка не означає вседозволеність, не терпить зневажливого ставлення, але в той же час є такою сильною, що дозволяє дітям робити помилки і вчитися на них. Логіка зосереджується на наслідках, які є регулятором цих помилок. Наслідки у поєднанні з батьківським розумінням і співпереживанням дитячих проблем, болю і горя несуть у собі великий виховний потенціал, внаслідок чого формується самооцінка дитини, її вміння поводитися відповідно у життєвих ситуаціях, обумовити свої вчинки і відповідати за них [8].

Важливу роль у вихованні гуманних стосунків дошкільнят відведено гри, яка народжується у прагненні дитини до самостійності, з виникненням суперечності між бажаннями дійсністю [6]. У процесі гри діти вчаться дотримуватися певних норм і правил, взаємодіяти, спілкуватися між собою, співпереживати, допомагати та ін. Програвання ігрових ситуацій дітьми сприймаються більш природно, ніж обговорення якихось учинків, наведення прикладів та ін. За умови правильного педагогічного керівництва грою – в дітей здобувається досвід моральної поведінки, розвиваються гуманні почуття та формуються гуманні стосунки.

Гра виконує й діагностичну функцію, адже доброзичливість, тактовність, довірливість сприяють природності взаємодії учасників. Ігри допомагають дітям поводитись невимушено, розкрити свої здібності, навчитися чесно вигравати і гідно програвати, діяти згідно правил та ін. Спостережливий педагог під час організації ігрової діяльності завжди зуміє зробити висновки про рівень вихованості дітей, про особливості їхньої взаємодії та необхідні корекційні дії в процесі морального виховання задля формування в дошкільнят гуманних стосунків.

У формуванні особистості надзвичайно важливий момент забезпечується такою рисою гри, як можливість розкриття у ній морального змісту різних вчинків для інших людей. Проте, цей зміст стає механізмом регуляції дії за умови, якщо він емоційно забарвлений. О. Запорожець, за свідченням Л. Врочинської, у грі виділяв особливу психологічну реальність – діяльність емоційної уяви, яка дає змогу дитині не тільки уявити, але і пережити віддалені наслідки своїх вчинків для оточуючих. Він вважав, що для морального розвитку в іграх важливо не стільки виділяти для дитини моральні і аморальні аспекти ситуації, а вчити їх переживати [8].

Розглядаючи використання моральних норм в ігровій діяльності як умову успішного відтворення людських взаємин, І. Дичківська та О. Козлюк виділяють такі умови ефективного засвоєння дітьми моральних норм: знайомство дитини з певним моральним змістом; розкриття морального змісту, яке передбачає уміння виділяти переживання іншого і орієнтуватися на них в своїй поведінці; перехід наявних у дітей моральних знань у моральні мотиви поведінки шляхом виконання моральної норми у конкретно значущій ситуації, вирішення якої передбачає одночасний захист моральної норми і її активне, самостійне застосування дитиною, яка виступає в якості суб'єкта і об'єкта моральних вимог [там само].

Окремі науковці визначальну роль надають включенню дитини в трудову діяльність. Дослідження Т. Поніманської було присвячене вихованню усвідомленого ставлення до виконання моральних норм у трудовій діяльності. Автор відзначає, що важливою особливістю оволодіння моральними нормами в спільній діяльності є те, що у вигляді конкретних правил і моральних дій вони втрачають просто наказове значення, виконання стає обов'язковим, оскільки без цього неможливі успішна діяльність і досягнення позитивного результату [там само].

У свою чергу, деякі науковці (І. Дичківська, Т. Поніманська, Ю. Приходько та ін.) розглядають працю дітей дошкільного віку як важливий фактор формування позитивних взаємостосунків. Дослідження доводять, що дитину дошкільного віку треба готувати до участі в трудовій діяльності, оскільки це є передумовою їх позитивного ставлення до діяльності взагалі і формування важливих моральних якостей, зокрема самостійності, позитивного ставлення до оточуючих [8].

На вивчення процесу формування позитивних взаємин дітей 6-го року життя в спільній трудовій діяльності і керування цим процесом спрямоване дослідження Л. Повалій. Автор доходить висновку, що використання в педагогічному процесі суспільно значущої і спільної за організацією трудової діяльності створює об'єктивні умови для встановлення між дітьми взаємостосунків співробітництва, взаємодопомоги, позитивних взаємостосунків загалом [7].

Отже, трудова діяльність дітей дошкільного віку також покликана формувати гуманні стосунки між дітьми, а саме: взаємодопомогу, чуйність, турботливе ставлення та ін.

Висновки. Таким чином, гуманні стосунки – це прояв гуманності у взаєминах між людьми. Сутністю гуманних стосунків є глибока повага людської гідності, виявлення у ставленні до людини уваги, доброти, любові, милосердя, турботи, необхідної допомоги. І саме моральне виховання, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, є основою для формування у дітей старшого дошкільного віку гуманних стосунків,

соціальних норм і правил. Саме тому порушена у статті проблема актуальна, багатоаспектна та потребує подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Врочинська Л. І. Особливості виховання гуманної поведінки старших дошкільників засобами народної педагогіки в процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 301–304.
2. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. Київ: ТОВ «Задруга», 2017. 360 с.
3. Іванова Т. Формування гуманних стосунків старших дошкільників: теоретичний аспект. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v4/i8/11.pdf>
4. Кравець Н. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку в сучасному суспільстві. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 12. С. 172–178.
5. Конспект морально-етичної бесіди у старшій групі на тему «Будь добрим – і тобі добре буде» (Квасилівський ЗДО). URL: <http://leleka.rv.ua/index.php?m=content&d=view&cid=524>
6. Матвієнко О. Шляхи та умови формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18 (1). С. 466–473.
7. Пovalій Л. В. Теоретичний аналіз поняття гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2011. С. 159–167.
8. Поніманська Т. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності: монографія / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська, Л. І. Врочинська, Ю. О. Глінчук, О. А. Козлюк; ред.: Т. І. Поніманська. Рівне: Волин. обереги, 2012. 206 с.
9. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1971. Том 2. С. 193.
10. Стельмах Н. Формування гуманних стосунків дошкільників засобами ігрової діяльності. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 436–439.
11. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1949. 418 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

References:

1. Vrochynska, L. I. (2017). Osoblyvosti vykhovannia humannoï povedinky starshykh doshkilnykiv zasobamy narodnoï pedahohiky v protsesi vzaïemodii doshkilnoho navchalnoho zakladu i simi [Features of education of humane behaviour of senior preschoolers by means of folk pedagogy in the process of interaction of preschool educational institution and family]. *Molodyi vchenyi*, 5, 301–304 [in Ukrainian].
2. Honchar, L. V. (2017). *Formuvannia humannykh vzaïemyn batkiv z ditmy molodshoho shkilnoho i pidlitkovoho viku* [The formation of humane relations between parents and children of primary school-age children and teens]. Kyiv: TOV «Zadruha» [in Ukrainian].
3. Ivanova, T. (2018). *Formuvannia humannykh vidnosyn starshykh doshkilnykiv: teoretychnyi aspekt* [Formation of humane attitude of senior preschool children: theoretical aspects]. Retrieved from <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v4/i8/11.pdf> [in Ukrainian].
4. Kravets, N. (2018). *Vykhovannia humannoï povedinky ditei starshoho doshkilnoho viku v suchasnomu suspilstvi* [Education of humane behaviour of senior preschoolers in modern society]. *Osvitnii prostir Ukrainy*, 12, 172 – 178 [in Ukrainian].
5. Konspekt moralno-etychnoi besidy u starshii hrupi na temu «Bud dobrym - i tobi dobre bude» (Kvasylivskiy ZDO) [Synopsis of the moral and ethical conversation in the senior group on the topic «Be kind - and you will be fine» (Kvasylivsky PEI)]. Retrieved from <http://leleka.rv.ua/index.php?m=content&d=view&cid=524> [in Ukrainian].
6. Matviienko, O. (2014). *Shliakhy ta umovy formuvannia humanistychnykh tsinnosteï u ditei molodshoho shkilnoho viku* [Ways and conditions of primary school pupils' humanistic values formation]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 18(1), 466–473 [in Ukrainian].
7. Povalii, L. V. (2011). *Teoretychnyi analiz poniattia humannykh batkivsko-dytiachykh vzaïemyn* [Theoretical analysis of the concept of humane parent-child relationships]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 159–167 [in Ukrainian].

8. Ponimanska, T. (2012). *Humanistychne vykhovannia ditei doshkilnoho viku v konteksti innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti* [Humanistic education of preschoolers in the context of innovative pedagogical activity]. Rivne: Volyn. oberehy [in Ukrainian].
9. Dotsenko, P. P., & Yurchuk, L. A. (Ed.). (1971). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Stelmakh, N. (2017). *Formuvannia humannykh vidnosyn doshkilnykiv zasobamy ihrovoi diialnosti* [Formation of humane relations of preschoolers by means of game activity]. *Molodyi vchenyi*, 11, 436–439 [in Ukrainian].
11. Ushynskyi, K. (1949). *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
12. Shynkaruk, V. I. (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].

Kravets N. S.,
orcid.org/0000-0003-4334-1414
Indisova M. R.,
orcid.org/0000-0002-8956-670X

FORMATION OF HUMAN RELATIONSHIPS OF SENIOR PRESCHOOL-AGE CHILDREN AS A BASIS OF MORAL EDUCATION

The article describes the peculiarities of the formation of humane relations of senior preschool-age children in the family and PEI as a basis for moral education.

Attention is focused on analyzing the categorical apparatus of research: the concepts of «humanity» and «humane relations». It is generalized that humanity is the pinnacle of morality because in its love for all living things is combined with mercy, selfless help to people, honesty, kindness, peace, diligence, care for people, respect for his/her rights to self-determination and freedom, personal needs and creation of the comfortable conditions for staying in an educational institution and on the way to success.

Analysis of psychological and pedagogical research has showed that senior preschool-age is the most favorable for the education of humane relations, because at this age, on the one hand, a sufficient level of consciousness to perceive the humane aspect of human relationships is achieved and, on the other hand, the necessary development of feelings child, emotional attitude to others is received.

It is found that the ways of forming humane relationships of senior preschool-age children are:

- *motivational sphere of personality, which ensures the stability of his/her social orientation, moral confidence in behavior and actions;*
- *communication of an adult with children (moral and ethical conversations), in the process of which a concept of the world around them is formed in children, of social moral requirements, as well as a certain attitude to facts, phenomena, and moral norms, understanding the beautiful and unworthy in actions and behaviour, that is, humane feelings develop and moral and ethical assessments are formed;*
- *play as a specific activity of a child with broad educational functions (educational, developmental, modelling, organizing, informative, formative, corrective and stimulating) and as an essential means of its spiritual development.*

It is concluded that the basis for the formation of humane relations of senior preschool children is the synthesis of moral knowledge, needs, motives and humane qualities, such as kindness (Cordiality), sensitivity, caring, mercy and compassion.

Key words: humanity, humane relations, moral education, senior preschool-age children.

*Дата надходження статті: 14.12.2021 р.
 Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Стинська В. В.*